

T. XXI (2018) Z. 4 (52)
ISSN 1509-1074

**ROCZNIK
HISTORII PRASY POLSKIEJ**

The beginnings
of Polish press studies

**Początki polskich
badań prasoznawczych**

Instytut Dziennikarstwa i Informatyki
Uniwersytet Jana Kochanowskiego
ul. Świętokrzyska 21 D
PL 25-406 Kielce

e-mail: tomasz.mielczarek@ujk.pl
<https://orcid.org/0000-0002-3330-8840>

**Tomasz
MIELCZAREK**

KEY WORDS:

History of Polish press studies, Polish
press studies in the early 20th century

SŁOWA KLUCZOWE:

prasa, badania, historia

ABSTRACT

This article explores the beginnings of Polish press studies. The boundaries of the early history of the discipline are fixed by reference to some important events; the period itself is divided into two phases. The first, dominated by mere description, was followed by a second phase characterized by the appearance of aggregate data and more theory-oriented approach. The aim of the article is to recount the research in this field, and to refine and verify some of its elements.

ABSTRAKT

Przedmiotem artykułu są początki prasoznawstwa. Granice analizowanego okresu wyznaczyły ważne wydarzenia związane z rozwojem tej nauki. Analizowany okres podzielono na dwa krótsze. W pierwszym — deskryptywnym, w zasadzie ograniczono się do opisywania badanego zjawiska, w drugim zaobserwować było można kumulowanie wyników badań i próby wysuwania pierwszych wniosków teoretycznych. Celem artykułu jest przypomnienie dotychczasowych ustaleń oraz doprecyzowanie i weryfikacja niektórych ich elementów.

Streszczenie

Przedmiotem artykułu są początki prasoznawstwa czyli, jak stwierdził Walery Pisarek: „tradycyjnej polskiej nazwy nauki lub wiedzy o społecznych aspektach periodycznego komunikowania masowego”. Granice analizowanego okresu wyznacza pojawienie się pierwszego polskiego tekstu, w którym zajmowano się prasą oraz powołanie w 1954 roku Zakładu Badań Prasoznawczych przy Zarządzie Głównym RSW „Prasa”. Jego pracownicy wnieśli istotny wkład w określenie paradygmatu prasoznawstwa, a zatem można umownie przyjąć, że pojawienie się tej instytucji zakończyło wstępny etap badań.

Analizowany okres podzielono na dwa krótsze obejmujące lata 1794–1891 i 1892–1953. W pierwszym z nich, określonym jako deskryptywny, w zasadzie ograniczono się do opisywania prasy. W drugim okresie zaobserwować było można kumulowanie wyników badań i próby wysuwania pierwszych wniosków teoretycznych.

Punktem odniesienia dla przeprowadzonej analizy były prace naukowe przyczyniające się do rozwoju polskich badań nad prasą. Autor za takie uznał zwłaszcza publikacje: Karola Estreichera, Jana Władysława Dawida, Stanisława Czarnowskiego i Stanisława Teofila Jarkowskiego.

Celem artykułu było nie tylko przypomnienie dotychczasowych ustaleń, ale też ich doprecyzowanie i weryfikacja. Było to możliwe dzięki dostępowi do nowych materiałów o charakterze źródłowym oraz najnowszej literaturze krajowej i zagranicznej.

Przedmiotem niniejszego artykułu są początki prasoznawstwa — „tradycyjnej polskiej nazwy nauki lub wiedzy o społecznych aspektach periodycznego komunikowania masowego”¹. Granice analizowanego okresu wyznacza pojawienie się pierwszego polskiego tekstu, w którym zajmowano się prasą oraz powołanie w 1954 roku Zakładu Badań Prasoznawczych przy Zarządzie Głównym RSW „Prasa”. Jego pracownicy wnieśli istotny wkład w określenie paradygmatu prasoznawstwa, a zatem można umownie przyjąć, że pojawienie się tej instytucji zakończyło wstępny etap badań.

Analizowany okres podzielono na dwa krótsze. W pierwszym z nich w zasadzie ograniczano się do opisywania badanego zjawiska, w drugim natomiast zaobserwować było można kumulowanie wyników badań i próby wysuwania pierwszych wniosków teoretycznych. Punktem odniesienia dla przeprowadzonej analizy były prace naukowe przyczyniające się do rozwoju polskich badań nad prasą.

Celem artykułu jest przypomnienie dotychczasowych ustaleń oraz doprecyzowanie i weryfikacja niektórych ich elementów. Tekst opiera się o rodzimą literaturę, jak i publikacje zagraniczne, które dotychczas nie były wykorzystywane w analizie interesującego nas zagadnienia.

Okres deskryptywny (1794–1891)

Pierwszy dłuższy polski tekst, który uznać można za refleksję prasoznawczą, opublikowano w 1794 roku. Artykuł opatrzony nagłówkiem *Tłomaczenie* miał drugie dno². Wydawca „Korespondenta Warszawskiego” ks. Karol Malinowski próbował przełamać królewski monopol na wydawanie gazet (prasy informacyjnej). Uzyskał od króla Stanisława Augusta jedynie przywilej na wydawanie „scripta periodica” („pismo periodycznego”), czyli w dzisiejszym tego słowa znaczeniu czasopisma. Mimo to zmienił tytuł swego periodyku na „Pismo Periodyczne Korespondenta” i publikował w nim bieżące informacje.

¹ Zob. hasło *prasoznawstwo* [w:] *Słownik terminologii medialnej*, pod red. W. Pisarka, Kraków 2006.

² Tekst ten niemal w całości był już publikowany na łamach „Rocznika Historii Prasy Polskiej”. Zob. D. H o m b e k, *Dzieło periodyczne a pismo periodyczne (problemy terminologiczne i typologiczne wydawnictw XVIII wieku)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2003, z. 2 (12), s. 8–9.

W przywołanym tekście autor wskazał na różnorodność europejskiej prasy. Miała ona charakter ogólnoinformacyjny lub wyspecjalizowany. W jego opinii czasopisma nie musiały zawierać jedynie długich analitycznych artykułów, ale też krótkie informacje. Choć omawiany artykuł miał przede wszystkim utylitarny charakter, można uznać go za początek polskiej refleksji nad prasą.

W zachodniej Europie prasa była przedmiotem zainteresowania znacznie wcześniej. Za jednego z pierwszych europejskich prasoznawców uchodzić może Kaspar von Stieler (1632–1707) autor *Zeitungs Lust und Nutz* — pracy wydanej w Hamburgu w 1695 roku³. Pierwszy cykl wykładów omawiający założenia teoretyczne nauki o prasie (początkowo *Zeitungskunde*, a nast. *Zeitungswissenschaft*) wygłoszono w 1806 roku na uniwersytecie we Wrocławiu⁴. Inicjatywa ta nie była jednak kontynuowana, do regularnych badań nad prasą powrócono tam bowiem dopiero w połowie XIX wieku.

Niemal przez cały XIX wiek polscy uczeni dostrzegali prasę przy okazji badań bibliograficznych i literaturoznawczych. Pierwszy z tych nurtów badań zapoczątkował w 1814 roku Feliks Bentkowski, który wydał dwutomową bibliografię pt. *Historia literatury polskiej*⁵. Bibliografia ta była efektem pracy nie tylko samego autora, ale też innych uczonych: Samuela Bogumiła Linde, braci Bandtkie, Joachima Lelewela, Ambrożego Grabowskiego i innych.

Bentkowski, profesor historii powszechnej na Uniwersytecie Warszawskim i redaktor „Pamiętnika Warszawskiego”, zajmował się w swej bibliografii nie tylko literaturą. W pierwszym rozdziale swego dzieła zatytułowanym *Środki ułatwiające wzrost nauk i ogólną oświatę* zamieścił obszerną charakterystykę prasy polskiej drugiej połowy XVIII i pierwszej dekady XIX wieku. Pisma periodyczne podzielił na dwa typy: rzeczowe i krytyczne. Pierwsze „zamieszczają uwagi i spostrzeżenia w materiałach rozmaitych; ta mieszanina różnorodna, niewielką rozciągłością mniej nawykłego czytelnika nieodstrasżająca, służy ku nauce i do nasycenia ciekawości”, drugie „obejmują sam tylko rozbiór i zdanie o pismach nowo spod prasy wychodzących”⁶.

Pracę Bentkowskiego uzupełnił wykładowca bibliografii na Uniwersytecie Warszawskim i późniejszy redaktor wielu gazet warszawskich Adam Tomasz Chłędowski. Zajął się on pismami pominiętymi przez Bentkowskiego. Nie ograni-

³ Pełny tytuł tego dzieła brzmiał: „*Zeitungs Lust und Nutz/ Oder: derer so genanten Novellen oder Zeitungen/ wirkende Ergetzlichkeit/ Anmut/ Notwendigkeit und Frommen*”, co np. można przetłumaczyć jako: „Przyjemność i pożyteczność gazet albo z tak zwanych wiadomości, czyli z gazet wynikająca uciecha, urok, niezbędność i korzyść” Oryginał: <http://digital.bibliothek.uni-halle.de/hd/content/titleinfo/664887> (dostęp: 22.05.2018).

⁴ M. Kafel, *Prasoznawstwo. Wstęp do problematyki*, Warszawa 1969, s. 30.

⁵ F. Bentkowski, *Historia literatury polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*, t. 1–2, Warszawa–Wilno 1814.

⁶ Tamże, s. 125.

czył się jedynie do bibliograficznego opisu, ale zaprezentował ich profil polityczny oraz rozważał przyczyny popularności badanych periodyków⁷.

Rok później historyk, profesor Uniwersytetu Krakowskiego Jerzy Samuel Bandtkie przedstawił na posiedzeniu Towarzystwa Naukowego Krakowskiego informację o gazetach polskich, opublikowaną następnie w „Roczniku” tego Towarzystwa⁸. Jako pierwszy zauważył i przypominał „Merkurium Polskiego”, opisując zawartość poszczególnych jego numerów.

Powyższe wystąpienia zapoczątkowały szerszy nurt publikacji bibliograficznych. Z ogromną starannością przyczynki te zebrał i opisał Stanisław Jarkowski⁹.

Podsumowaniem pierwszego etapu badań bibliograficznych było dzieło Karola Estreichera. Zapoczątkował je w 1860 roku na łamach „Dodatku Tygodniowego do Gazety Lwowskiej” i kontynuował w „Bibliotece Warszawskiej”. Nowatorstwo jego badań wynikało z tego, że nie ograniczał się jedynie do formalnego opisu bibliograficznego. Interesował się profilem rejestrowanych pism, ekonomicznymi aspektami ich działalności, historią prasy poszczególnych regionów, a nawet wybranymi problemami wykonywania zawodu dziennikarza. Estreicherowi zawdzięczamy też wprowadzenie do polskich badań prasoznawczych pierwszych elementów statystycznych¹⁰. Ukoronowaniem jego prac była monumentalna, zapoczątkowana w 1872 roku *Bibliografia polska XIX stulecia*¹¹. Badania Estreichera miały nie tylko wymiar bibliograficzny, ale odzwierciedlały społeczno-kulturalny rozwój ziem polskich, na których prasa, z racji postępu technologicznego i rozwoju kapitalizmu, stawała się środkiem komunikowania masowego.

Warto ponadto zauważyć, że w tym samym czasie w *Encyklopedii powszechnej* Orgelbranda znalazł się, liczący 50 stron, artykuł ówczesnego urzędnika cenzury warszawskiej Franciszka Maksymiliana Sobieszczańskiego będący zarysem dziejów prasy polskiej¹². Niestety był to jedyny szerszy tekst podejmujący tę tematykę. W zachodniej Europie już w połowie XIX wieku wydano pierwsze monografie histo-

⁷ A.T. Chłędowski, *O początkowych pismach periodycznych w języku polskim*, „Pamiętnik Lwowski” 1816, t. 1, s. 121–133. Szerzej o nim: A. Garlicka, *Rozwój badań nad historią prasy w Polsce (część I: do 1939 roku)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1962, nr 1, s. 9.

⁸ J.S. Bandtkie, *Wiadomość krótka o gazetach polskich*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Krakowskim połączonego” 1819, t. 4, s. 205–224.

⁹ S. Jarkowski, *Literatura dotycząca prasy polskiej. Notatki krytyczno-bibliograficzne*, Warszawa 1911.

¹⁰ K. Estreicher, *Zestawienie przedmiotów i autorów w 32 tomach „Tygodnika Ilustrowanego” z lat 1859–1875*, Warszawa 1877; tegoż, *Zestawienie przedmiotów i autorów w 136 tomach „Biblioteki Warszawskiej” z lat 1841–1874*, Kraków 1875 oraz tegoż, *Systematyczne zestawienie przedmiotów zawartych w „Bibliotece Warszawskiej” za rok 1875–1890*, Warszawa 1891.

¹¹ K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*, tom 1, Kraków 1872; tegoż, *Dopelnienie*, Kraków 1881. Zob. też: S. Dziki, *Nad bibliografią Estreicherów*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1964, nr 2.

¹² F.M. Sobieszczański, *Czasopisma polskie*, [w:] *Encyklopedia powszechna Orgelbranda*, t. 6, Warszawa 1861, s. 304–353.

rycznoprasoznawcze¹³. Nieco później pojawiły się one w Stanach Zjednoczonych, gdzie pierwszą, co prawda niezbyt udaną, monografię amerykańskiej prasy wydano w 1873 roku¹⁴.

W latach czterdziestych XIX wieku pojawiają się w prasie polskiej pierwsze artykuły dotyczące relacji pomiędzy prasą i literaturą. Przedmiotem polemik były kwestie typologiczne. Większość wypowiadających się osób postrzegała prasę jako swoistą formę działalności literackiej. Próbowano ją dzielić na polityczną, co w praktyce oznaczało informacyjną, oraz na prasę literacką, do której zaliczano także czasopisma naukowe¹⁵.

Bodaj najbardziej płodnym reprezentantem autorów postrzegających prasę jako swoistą formę dzieła literackiego był Józef Ignacy Kraszewski, który wypowiadał się na ten temat wielokrotnie. Na uwagę zasługuje m.in. jego artykuł ogłoszony w „Tygodniku Petersburskim” w 1838 roku *O literaturze periodycznej* oraz cykl publikacji z 1856 roku umieszczonych na łamach „Gazety Warszawskiej”. Ubolewał on nad komercjalizacją prasy, która nie dość, że zaczęła publikować reklamy, to poddawała się różnorodnym sugestiom reklamodawców.

Kraszewski analizował też pracę redakcyjną i doszedł do wniosku, że „Zanadto w każdym z nich [piśmie] widoczne są części składowe, indywidualności pojedyncze, zbyt mało jednoczącej myśli głównej, redakcji, która by to połączyła, wyrzeczenia się siebie dla stworzenia organu spójnego i całego”¹⁶. Interesował się ponadto wpływem prasy informacyjnej na literaturę oraz dowodził, że prasa ma istotny wpływ na społeczeństwo¹⁷. Pisarz ubolewał nad słabością kadr dziennikarskich twierdząc, że „Kto jest piekarzem żywiącym tysiące, ten pod grozą występku chleb musi dawać pożywny”¹⁸.

W nurcie badań tzw. literatury periodycznej mieściły się z oczywistych względów publikacje literaturoznawców. Właściwie w każdej wydanej w drugiej połowie XIX wieku historii literatury polskiej postrzegano istnienie czasopism, szczególnie interesując się czasopismami literackimi. Autorzy tych prac uważali, że prasę można badać jedynie z ich perspektywy. Krytykowali podejmowanie problemów ekonomicznych, redakcyjnych, czy upowszechniania prasy. Uważali „nowiniarstwo” (dziennikarstwo) za działalność niezbyt poważną, czy nawet wstydliwą, zaspokajającą

¹³ R. Prutz, *Geschichte des deutschen Journalismus zum ersten Male aus Quellen gearbeitet*, Hannover 1845; E. Hatin, *Histoire du journal en France 1631–1853*, Paris 1853; tegoż, *Histoire politique et littéraire de la presse en France*, tomy 1–8, Paris 1851–1861; tegoż, *Bibliographie historique et critique de la presse périodique française*, Paris 1866.

¹⁴ Szerzej o tym: J.M. Lee, *History of American Journalism*, Boston–New York 1917, s. VII.

¹⁵ A. Garlicka, *Rozwój badań...*, s. 11.

¹⁶ „Gazeta Warszawska” 1856, nr 181.

¹⁷ Szerzej o tym: B. Golka, *Kształtowanie się wiedzy o prasie w Polsce XIX wieku*, Warszawa 1969, s. 112–114.

¹⁸ J.I. Kraszewski, *Dziennikarstwo*, „Gazeta Codzienna” 1861, nr 148.

jedynie ciekawość i nie stroniącą od sensacji. Z większą estymą traktowali czasopisma, w których publikowano fragmenty oryginalnych utworów literackich oraz uprawiano krytykę literacką¹⁹.

W końcu XIX wieku prasa na ziemiach polskich stała się zjawiskiem na tyle masowym, że wykorzystywali ją jako przedmiot badań reprezentanci innych, starszych dyscyplin naukowych. Za jeden z ciekawszych przypadków takich badań wypada uznać pracę Jana Władysława Dawida zatytułowaną *O zarazie moralnej. Studium psychologiczno-społeczne*²⁰. Autor z wykształcenia był prawnikiem. Studiował w Lipsku i Halle. Zapewne dzięki temu podjął próbę wprowadzenia do prasoznawstwa analizy statystycznej. W rozdziale XII swej pracy zatytułowanym *Czytanie o występku* (s. 209–217) przeanalizował cztery roczniki „prasy brukowej” z 1884 roku, wydawane w Królestwie Polskim. Nie podał tytułów analizowanych gazet, ukrywając je za czterema literami: W, P, C, D. Za jednostkę obliczeń przyjął „wszystkie wiadomości” dzieląc je na takie, które opisywały „czyny złe” i „czyny dobre” oraz wprowadzając jeszcze inne pomniejsze kategorie typologiczne. Przeanalizował ponad 27 tysięcy tekstów prasowych dowodząc, że w badanych gazetach „czyny złe” prezentowano około 20 razy częściej niż „czyny dobre”²¹.

Dawid nie porzesał na statystycznej analizie prasy, ale zsumował sprzedaż badanych tytułów (30 tys. egz.) i oszacował ich czytelnictwo. Za jednostkę obliczeń przyjął ówczesne przeciętne warszawskie gospodarstwo domowe liczące ponad 5 osób. Liczbę tę ograniczył do wartości 3,75, bo odjął dzieci do 15. roku życia. W sumie więc audytorium badanej prasy określił na 112,5 tys. osób, a zatem było to 1,5% całej populacji Królestwa Polskiego. Przypominał przy tym, że wśród najniższych klas społecznych wskaźnik analfabetyzmu przekraczał 80%.

Na koniec podjął próbę porównania wpływu „brukowców” i literatury na postawy społeczne. Ten fragment analizy charakteryzował się mniejszą precyzją. Autor uznał, że z powodu braku odpowiedniego materiału analitycznego, nie można określić jaki jest udział literatury

w rozpowszechnianiu niemoralnych podnieć naśladowczych [...] gdyby nawet można w pojedynczych utworach zliczyć przedstawione w nich niemoralne uczucia, czyny, obrazy, to liczba czytelników byłaby zawsze bardzo hypotetyczną. To pewne tylko, że przy niższym poziomie oświaty liczba czytających tego rodzaju utwory, u nas mniejszą być musi, niż w niektórych społeczeństwach zachodnich. Poprzestać więc musimy na paru ogólnych uwagach. Niewątpliwie każdy większej wartości utwór literacki więcej znajduje czytelników niż numer dziennika; nie traci bowiem interesu z dniem upłynionym, czyta go nie jedno lecz często kilka i kilkanaście pokoleń²².

¹⁹ M. K a f e l, *Z historii badań nad prasą w Polsce*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1963, nr 1–2, s. 6–7.

²⁰ J. W. D a w i d, *O zarazie moralnej. Studium psychologiczno-społeczne*, Warszawa 1886.

²¹ Tamże, s. 213.

²² Tamże, s. 216.

Już w czasach niemal nam współczesnych Irena Tetelowska sugerowała, że praca Jana Władysława Dawida mogła mieć wpływ na budowanie fundamentów nie tylko polskiej, ale światowej metody statystycznej analizy prasy²³. Tezy tej nie potwierdził jednak Walery Pisarek dowodząc, że badacze wywodzący się z krajów protestanckich metody statystyczne używali już wcześniej, bo w połowie XIX wieku²⁴. Przypominał też, że pierwsze statystyczne próby analizy prasy pojawiły się w literaturze polskiej już w 1841 roku²⁵. Mimo to pracę Dawida wypada uznać za prekursorską.

Podobną rolę odegrała szesnastostronicowa rozprawka Mieczysława Brzezińskiego pt. *Co i jak nasz lud czyta? Kwestyjonyjusz w sprawie wydawnictw ludowych z 1890 roku*²⁶. Była to bodaj pierwsza broszura, w której podejmowano problemy czytelnictwa, w tym czytelnictwa prasy²⁷. W kolejnych latach zagadnienie to było już przedmiotem licznych analiz, drukowanych niekiedy w zaskakujących miejscach²⁸.

Okres kumulatywny (1892–1953)

Pierwszy deskryptywny etap badań nad prasą polską kończy wydanie dwutomowej pracy Stanisława Czarnowskiego (1847–1929) zatytułowanej *Literatura periodyczna i jej rozwój*²⁹. Pierwszy jej tom liczył 152 stronic, a drugi 486. Nim przejdziemy do nieco szerszej charakterystyki tej pracy, wypada choć w telegraficznym skrócie przedstawić autora. Urodził się w Staszowie, ukończył gimnazjum w Kielcach, a od 1864 roku był studentem Szkoły Głównej, gdzie studiował na Wydziale Przyrodniczym oraz Wydziale Prawa. Chociaż został magistrem prawa, podjął pracę dziennikarską. W latach 1871–1880 redagował m.in. „Warszawski Rocznik

²³ I. Tetelowska, *Jana Stanisława Dawida pomysł statystycznej analizy prasy*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1963, nr 1/2.

²⁴ W. Pisarek, *Analiza zawartości prasy*, Kraków 1983, s. 38. Zob. też B. Gółka, *Kształtowanie się wiedzy o prasie...*, s. 158–160.

²⁵ Zob. też: S. Dziki, *Dembowskiego i Kamińskiego artykułografia, czyli analiza zawartości czasopisma*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1967, nr 2.

²⁶ M. Brzeziński, *Co i jak nasz lud czyta? Kwestyjonyjusz w sprawie wydawnictw ludowych*, Warszawa 1890.

²⁷ W. Pisarek mylnie uważał, że prekursorką takich badań była W. (imię nieznane) Chicińska. Nie można jej przypisać takiej roli, bo opublikowała zaledwie jeden publicystyczny tekst na temat czytelnictwa. Por. W. Pisarek, *Ab ovo usque ad mala, czyli nauki o mediach po polsku*, [w:] *Nauki o mediach i komunikacji społecznej. Krystalizacja dyscypliny w Polsce. Tradycje, nurty, problemy, rezultaty*, Warszawa 2017, s. 19; W. Chicińska, *Czytelnicy i prasa. (Głos z publiczności)*, „Ate-neum” 1887, t. 3, s. 162–174. Zob. też: *Nauka przed sądem życia*, Warszawa 1888; taż, *Z powodu krytycznych ocen broszurki p.t. „Nauka przed sądem życia”*, Warszawa 1888.

²⁸ Zob. np. T. Troszyński, *Przewodnik po Częstochowie i okolicy na rok 1909*, Warszawa 1909.

²⁹ S. Czarnowski, *Literatura periodyczna i jej rozwój*, t. 1 Kraków 1892, t. 2 Kraków 1895.

Literacki”. Dwukrotnie podróżował po Europie, a jego wyprawy dokumentowały korespondencje publikowane w gazetach warszawskich. W 1885 roku zorganizował w Nicei międzynarodową wystawę prasy. Zgromadzony tam materiał przedstawił w broszurze liczącej 66 stron³⁰. Następnie wyjechał do Konstantynopola, z którego powrócił w 1890 roku³¹.

Z wyprawy tej przywiózł rękopis kolejnej swej pracy. Z powodu wszechwładnej cenzury opublikował ją jednak nie w Warszawie, lecz w Krakowie. Pierwotnie miała ona nosić tytuł *Historia prasy polskiej*, ale autor zrezygnował z tego zamiaru i użył w tytule pojęcie literatura periodyczna. Czarnowski uznał, że prasa jest istotnym czynnikiem upowszechniania wiedzy i stymuluje postęp społeczny. Pisał bowiem:

dziennikarstwo w ogóle, czyli tak zwana prasa periodyczna, zarówno w gromadzeniu wiedzy, rozwijaniu głównych jej kierunków, a zwłaszcza w jej rozpowszechnianiu i wymianie myśli, od chwili pojawienia swego, przyjmowała udział wybitny, potężny i rozległy. Stanowi też prasa ta niewątpliwie jeden z najdonioślejszych czynników ruchu cywilizacyjnego w czasach nowożytnych³².

W jego rozumieniu dziennikarstwo było zajęciem twórczym, zmuszającym do intelektualnego wysiłku, zdobywania informacji i budowania wiedzy. W pracy dziennikarskiej bowiem

trzeba nieustannie tworzyć, tłumaczyć, komentować, drukować, wydawać, przedrukowywać, odbijać, stereotypować, rozsyłać, ogłaszać, rozdawać, objaśniać, czytać innym, rozpowszechniać, dawać wszystkim, dawać tanio, dawać za cenę kosztu, dawać na pół darmo wszystkim myślicielom, wszystkim poetom, dobre książki i ruchliwe dzienniki, poważne czasopisma i gorące prospekty³³.

O znaczeniu prac Czarnowskiego przesądzała nie tylko wartość zamieszczonych w nich informacji, ale próba nakreślenia pola badawczego, które byłoby właściwe dla badań prasoznawczych. Najlepiej intencje te oddaje spis treści tomu pierwszego: *Pogląd ogólny na literaturę periodyczną, Początki czasopiśmiennictwa w starożytności, Zastój dziennikarstwa w wiekach średnich, Dziennikarstwo nowoczesne i jego statystyka, Rodzaje czasopism i ich kwalifikacja, Organizacja pracy dziennikarskiej, administracja i technika dziennikarska, Ustawy prasowe, cenzura i wolność prasy, Wpływ prasy na społeczność i opinię publiczną, Potęga prasy i jej znaczenie cywilizacyjne*.

³⁰ Tenże, *Postępy literatury periodycznej i jej rozwój. Studium z dziejów prasy*, Warszawa 1886.

³¹ B. Gółka, *Kształtowanie się wiedzy o prasie...*, s. 155.

³² S. Czarnowski, *Literatura periodyczna...*, t. 1, s. VII.

³³ Tamże, s. 12.

Jak zatem widzimy, autor rozpoczął swe opracowanie od kwestii teoretycznych, by następnie przejść do historii badanego zjawiska. Podejmował też zagadnienia typologiczne, problemy wykonywania zawodu dziennikarskiego, problemy prawne i w końcu zadawał pytania dotyczące efektywności komunikowania masowego. Bez zbytej przesady można uznać, że była to pierwsza polska próba zbudowania paradygmatu badań prasoznawczych. Niestety, choć zyskała ona w swej epoce pozytywne opinie, nie przełożyła się na powstanie szkoły naukowej, a Czarnowski zajął się archeologią i dalszych badań prasoznawczych już nie prowadził³⁴. Mimo to zaproponowany przez niego schemat analizy okazał się wyjątkowo trwały.

Mniejsze uznanie wzbudzają z dzisiejszego punktu widzenia jego ustalenia szczegółowe. Przykładowo, w zaproponowanej typologii czasopism Czarnowski mieszał kryterium podejmowanej tematyki z periodycznością, wątpliwości budziła też jego klasyfikacja gatunków prasowych.

Walorem omawianej pracy była jej wartość informacyjna, widoczna zwłaszcza w drugim tomie. Nad sprawą tą zatrzymamy się nieco dłużej, bo powstało wokół niej kilka nieporozumień. Jak słusznie zauważyła Aleksandra Garlicka, w omawianej pracy pojawiały się nieścisłości rzeczowe³⁵. Wypada jednak zauważyć, że w warstwie historycznej Czarnowski bazował na zastanym materiale i nie prowadził samodzielnych badań, a zatem powielał już występujące błędy³⁶. Jego wkładem do polskiego prasoznawstwa było natomiast zaprezentowanie współczesnej mu prasy polskiej. Wykorzystał do tego dwa rodzaje źródeł: artykuły prasowe oraz odpowiedzi na listy, które kierował do redakcji gazet i czasopism.

Badacze zajmujący się dorobkiem prasoznawczym Czarnowskiego zdecydowanie przecenili jego wiedzę na temat prasy światowej³⁷. Bez wątpienia udało mu upowszechnić tę wiedzę w rodzimym języku. Przyznawał on jednak, że korzystał z opracowań Harlana Page Hubbarda. Wypada zatem wyjaśnić kim był ten Amerykanin i czym było jego dzieło.

Hubbard żył w latach 1845–1903 i był agentem reklamowym. Na zamówienie biblioteki Kongresu USA wydał w 1879 roku *Hubbard's right hand record and newspaper directory. Giving in alphabetical order, towns in each state with population; papers in each town, with circulation; a complete list of all American newspapers and all the leading newspapers of the world*. Był to katalog prasy i reklamy. Katalog ten spotkał się z ogromnym uznaniem, dlatego też ponownie wydawano

³⁴ Wydał jeszcze w Krakowie w 1895 r. liczące 199 stron *Dziennikarstwo słowiańskie i polskie*.

³⁵ A. Garlicka, *Rozwój badań...*, s. 17.

³⁶ Wykaz opracowań, z których korzystał Czarnowski w: B. Golka, *Kształtowanie się wiedzy o prasie...*, s. 157.

³⁷ M. Kafel, *Prasoznawstwo...*, s. 49–50; B. Golka, *Kształtowanie się wiedzy o prasie...*, s. 160–161.

go pod różnymi tytułami w: 1880, 1882, 1883 i 1884 roku³⁸. Nadto w 1884 roku Hubbard wydał katalog najważniejszych gazet należących do International Newspaper Agency³⁹. Wszystkie te publikacje liczyły zwykle ok. 500 stronic, z czego po odrzuceniu reklamy, merytoryczną wartość miało ich ok. 400. Z oczywistych względów zawierały bardzo precyzyjne dane na temat mediów amerykańskich (USA i Kanady). Podawały nie tylko tytuły gazet i czasopism, ale siedziby ich redakcji, periodiczność i nakłady w zestawieniu z liczbą ludności danego miasta gdzie tytuł był wydawany.

W przypadku prasy wydawanej na innych kontynentach wymieniano jedynie tytuły gazet ukazujące w poszczególnych państwach oraz określono ich periodiczność. Dane wydają się w miarę precyzyjne tylko dla krajów anglojęzycznych. W przypadku innych państw szczegółowość katalogów była mniejsza i ograniczano się tylko do przykładów⁴⁰. Ciekawe był informacje statystyczne zawarte we wstępach katalogów. Podawano w nich bowiem dane zbiorcze dotyczące ogólnej liczby tytułów (w 1880 roku było ich ponad 30 tysięcy, a w 1884 — 33 tysiące) i szacowano ich globalne nakłady.

Ostatnim rodzimym, istotnym wydarzeniem prasoznawczym kończącego się XIX wieku wydają się prace Piotra Chmielowskiego. Ten literaturoznawca i redaktor „Ateneum” opublikował w 1896 roku w *Encyklopedii powszechnej ilustrowanej* 40-stronicowy artykuł dotyczący polskiego dziennikarstwa⁴¹. Autor pojęcie to zawęził jedynie do prasy ukazującej się częściej niż raz w tygodniu. W artykule tym zaprezentował dziennikarstwo polskie na tle światowym. Podejmował wątki terminologiczne i prawne. Jako pierwszy wśród polskich prasoznawców zaproponował periodyzację prasy, wiążąc ją z wydarzeniami politycznymi. W latach 1899–1900 wydał *Historię literatury polskiej*, w której także podejmował wątki prasoznawcze. Interesował się czasopiśmiennictwem jako miejscem działalności literackiej⁴².

Kolejną wartą uwagi publikacją był niemiecki podręcznik dziennikarstwa Emila Löbla przetłumaczony na język polski w 1905 roku⁴³. Książkę tę wydano staraniem Kółka Dziennikarskiego we Lwowie, a przedmową poprzedził ją Stefan Gorski. W tej niezbyt obszernej publikacji (156 stronic) autor próbował zdefiniować pojęcie prasy oraz przedstawić jej typologię. Nadto zajmował się praktycznymi problemami

³⁸ H.P. Hubbard, *Hubbard's newspaper and bank directory of the world (with gazetteer and atlas combined). Containing the names and descriptions of over thirty-three thousand newspapers and fifteen thousand banks*, New Haven–Connecticut 1884.

³⁹ H.P. Hubbard, *Leading newspapers of all kinds in all countries on the earth. Represented by the International Newspaper Agency*, New Haven 1884.

⁴⁰ W katalogu z 1880 r. odnotowano, że na ziemiach polskich wydawano: „Gazetę Warszawską”, krakowski „Czas”, lwowską „Gazetę Narodową”, „Breslauer Zeitung” i „Posener Zeitung”.

⁴¹ P. Chmielowski, *Dziennikarstwo i Dziennikarstwo polskie*, [w:] *Encyklopedia powszechna ilustrowana*, t. 18, Warszawa 1898.

⁴² P. Chmielowski, *Historia literatury polskiej*, t. 1–6, Warszawa 1899–1900.

⁴³ E. Löbl, *Kultura i prasa*, Warszawa 1905.

wykonywania zawodu dziennikarskiego oraz zwracał uwagę na modny w owym czasie problem opinii publicznej pisząc, że „prasa, wyposażona całym szeregiem znakomitych środków wywierania wpływu, opanowuje opinię publiczną, że nawet prasa i opinia publiczna to wprost te same pojęcia”⁴⁴.

Stefanowi Gorskiemu zawdzięczamy też jeden z pierwszych szkiców dotyczących normatywnych uwarunkowań funkcjonowania prasy. Mógł się on zająć cenzurą także dlatego, że w wyniku wystąpień rewolucyjnych 1905 roku jej zakres w Królestwie Polskim przejściowo został ograniczony⁴⁵.

W początkach XX wieku znacznie wzrosła liczba polskich badaczy zajmujących się prasą. Wydano wówczas kilkanaście prac monograficznych dokumentujących dzieje i dorobek zarówno poszczególnych czasopism, jak i regionalnych rynków prasowych⁴⁶.

W tym samym czasie rozpoczął swą naukową, dydaktyczną i dziennikarską karierę pierwszy polski profesjonalny prasoznawca Stanisław Teofil Jarkowski. Urodził się w Warszawie, tutaj też rozpoczął studia, ale szybko przeniósł się na zachód Europy. W Zurichu słuchał wykładów Oskara Wettsteina⁴⁷. W Lipsku studiował w Wyższej Szkole Ekonomicznej i tamtejszym uniwersytecie, gdzie uczestniczył w seminarium Karola Büchera⁴⁸. W Niemczech przygotował doktorat *Die polnische deutschsprachliche Presse*, którego fragment opublikował po polsku⁴⁹. W tym samym roku ukazała się także napisana w Lipsku, wspomniana już, praca historyczno-bibliograficzna. Chociaż autor zastrzegął, że są w niej luki, to jednak była ona pierwszym tak szerokim i kompetentnym przeglądem polskich publikacji prasoznawczych, a zarazem syntetycznym wykładem dziejów prasy polskiej⁵⁰.

Termin ogłoszenia tych publikacji nie był przypadkowy. W 1911 roku obchodzono 250-lecie prasy polskiej. W związku z tym w ówczesnej prasie ukazało się wiele publikacji nie tylko dostrzegających tę rocznicę, ale też dokumentujących historię poszczególnych tytułów.

⁴⁴ Tamże, s. 133.

⁴⁵ S. Gorski, *Z dziejów cenzury w Polsce*, „Biblioteka Warszawska” 1905, t. 4, s. 455–480.

⁴⁶ Wykaz i opis tych publikacji: A. Garlicka, *Rozwój badań...*, s. 24–26.

⁴⁷ Prowadził on na Uniwersytecie w Zurichu od 1903 r. wykłady zatytułowane „filozofia historii gazet” i koordynował zajęcia przeznaczone dla dziennikarzy. W kolejnej dekadzie wykształcił się z nich kierunek studiów określony mianem dziennikarstwa (*Zeitungswissenschaft*). Por. H. Bibi, *Journalism Education between Market Dependence and Social Responsibility. An Examination of Trainee Journalism*, Bern–Stuttgart–Wien 2012, s. 44–46.

⁴⁸ Bücher co prawda był ekonomistą, ale w 1915 r. uruchomił pierwszą w Europie katedrę, a od 1916 Instytut Dziennikarstwa (Institut für Zeitungskunde) na Uniwersytecie w Lipsku.

⁴⁹ S. Jarkowski, *Czasopiśmiennictwo polskie w Saksonii*, Warszawa 1911.

⁵⁰ Tenże, *Literatura dotycząca prasy polskiej...*, s. 5–6.

Jarkowskiemu zawdzięczamy także utrwalenie w obiegu naukowym słowa prasoznawstwo. W latach trzydziestych XX wieku słowo to już dość powszechnie występowało w programach kształcenia dziennikarzy⁵¹.

Odzyskanie przez Polskę niepodległości w 1918 roku przełożyło się na gwałtowny rozwój mediów (prasy i radiofonii), ale nie skutkowało istotnym wzrostem liczby publikacji medioznawczych. W zgodnej opinii badaczy zajmujących się tym problemem, ich jakość nawet nieco spadła, choć odnotowano kilka tekstów początkujących nowe kierunki badań.

Pod względem ilościowym dominowały publikacje dokumentujące historię poszczególnych tytułów prasowych lub prasy wydawanej w jednym mieście lub regionie⁵². Zajmowano się też poszczególnymi grupami typologicznymi prasy⁵³, polską prasą emigracyjną⁵⁴ i prasą mniejszości narodowych mieszkających w Polsce⁵⁵. Nowum stanowiły publikacje, w których charakteryzowano lewicową prasę konspiracyjną wydawaną przed I wojną światową⁵⁶.

Międzywojenne publikacje prasoznawcze w zasadzie operowały warsztatem naukowym właściwym dla nauk historycznych lub filologicznych. Dlatego też wypada zwrócić uwagę na badania o odmiennym charakterze. Dotyczy to pracy Tadeusza Drewnowskiego, który scharakteryzował prasę powstania kościuszkowskiego⁵⁷. Nie ograniczył się jedynie do jej bibliografii i rekonstrukcji dziejów poszczególnych tytułów, a też zajmował się propagandą („procesem szerzenia ducha narodowego“) i czytelnictwem.

Za zdarzenie istotne dla konstytuowania się prasoznawstwa uznać trzeba cykl publikacji Tadeusza Szczurkiewicza ogłoszonych pierwotnie w 1934 roku

⁵¹ W. Pisarek, *Ab ovo usque ad mala...*, s. 20.

⁵² W formie przykładu zauważmy: L. Sobociński i L. Łydko, *Z dziejów prasy pomorskiej. Powstanie i rozwój prasy w Polsce*, Grudziądz 1925; H. Eile, *Prasa warszawska przed 100 laty i współczesna jej ocena*, Warszawa 1929; E. Słabęcka, *Dzieje „Gazety W. Ks. Poznańskiego” w latach 1815–1865, z uwzględnieniem biografii redaktorów*, „Kronika Miasta Poznania” 1935, s. 367–397; J. Muszkowski, „Tygodnik Ilustrowany” 1859–1934, Warszawa 1935 itd.

⁵³ Np.: W. Zahorski, *Polskie czasopiśmiennictwo lekarskie w Wilnie w XIX stuleciu*, [w:] *Prace T.P.N. w Wilnie*, t. 1, Wilno 1924; W. Nowicki, *Z dziejów lwowskiego „Tygodnika Lekarskiego”*, Lwów 1928.

⁵⁴ Cz. Łukasiewicz, *Prasa polska w Stanach Zjednoczonych*, „Kwartalnik Naukowego Instytutu Emigracyjnego i Kolonialnego” 1930, t. 3–4; G. Ogrocki, *Polskie organizacje i polska prasa w Czechosłowacji*, „Polacy za granicą” 1930, nr 9.

⁵⁵ Zob. np.: K. Kaschnitz, *Prasa niemiecka w Polsce*, Warszawa 1933; P. Grzegorzczak, *Uwagi o prasie niemieckiej w Polsce*, „Strażnica Zachodnia” 1933, nr 1/2; A. Haftka, *Prasa żydowska w Polsce (do 1918 r.)*, [w:] *Żydzi w Polsce Odrodzonej*, t. 2, Warszawa 1933.

⁵⁶ Zob. zwłaszcza wspomnieniowe opracowanie F. Perla i Z. Zaremby, *Z dziejów prasy socjalistycznej w Polsce*, Warszawa 1919 oraz prace Żanny Kormanowej.

⁵⁷ K. Drewnowski, *Dziennikarstwo polskie za czasów powstania kościuszkowskiego*, „Przegląd Historyczny” 1936, z. 1.

w „Przewodniku Społecznym”⁵⁸. Autor materiał ten uznał za tak ważny, że włączył go do swej rozprawy doktorskiej⁵⁹, a następnie wydał raz jeszcze po II wojnie światowej⁶⁰.

Szczurkiewicz był wychowankiem Floriana Znanickiego⁶¹. Zapewne dlatego zainteresował się wpływem prasy codziennej na czytelników, co określił mianem „sugestywności”. Argumentował, że prasa może mieć wpływ na odbiorców, bo często po zakończeniu edukacji jest jedyną formą kontaktu z kulturą słowa drukowanego. Uważał, że czytanie tylko jednego dziennika wzmacnia jego przekaz, który z racji przyzwyczajenia odbierany jest bezkrytycznie. Interesował się też redakcyjną kuchnią dowodząc, że dziennikarze poprzez selektywny dobór publikowanych informacji manipulują czytelnikami. Nadto uważał, że słowo drukowane, w przeciwieństwie do mówionego, jest bardziej trwałe; uwiarygadnia, a nawet nobilituje publikowane wypowiedzi. Ogłoszenie informacji w dzienniku nadaje jej doniosłości. Uważał ponadto, że komunikacja zapośredniczona prowadzana przez gazety jest bardziej skuteczna od komunikacji bezpośredniej.

Można zatem przyjąć, że praca Szczurkiewicza wprowadzała na grunt polski tematykę skuteczności oddziaływania mediów na audytoria. Jedyne dla formalności przypomnijmy, że ten typ badań zapoczątkował w 1927 roku, wtedy jeszcze tylko „assistant professor of political science The University of Chicago” Harold Lasswell pracą *Propaganda technique in the world war*, w której przeanalizował rządową propagandę prowadzoną podczas I wojny światowej przez wszystkie strony konfliktu⁶².

Warto też zwrócić uwagę na, ostatnio zapomnianego, innego ucznia Floriana Znanickiego, socjologa Stanisława Orsini-Rosenberga (1892–1970). Opublikował on na przełomie lat 1930/1931 liczący 32 stronice artykuł *Socjologia słowa drukowanego*⁶³. Była to praca prekursorska, starająca się zaprezentować socjologię prasy jako odrębną dyscyplinę stanowiącą istotny element badań prasoznawczych.

Charakteryzując okres międzywojenny uwagę należy zwrócić nie tylko na stan badań, ale przedsięwzięcia organizacyjne. Instytucjami krystalizującymi środowisko polskich prasoznawców okazały się szkoły dziennikarskie. Już w 1917 roku powołano Wydział Dziennikarsko-Publicystyczny przy Szkole Nauk Społecznych,

⁵⁸ T. Szczurkiewicz, *Wpływ prasy codziennej*, „Przewodnik Społeczny” 1934, nr 6, 11, 12.

⁵⁹ Tenże, *Rasa, środowisko, rodzina*, Poznań 1938.

⁶⁰ Tenże, *Studia socjologiczne*, Warszawa, 1969.

⁶¹ F. Znanicki w czwartym tomie swej pracy *The Polish Peasant in Europe and America* przedstawił obszerną charakterystykę zawartości chłopskich listów kierowanych do „Gazety Świątecznej”. Na ich postawie wysunął tezę o znacznym wpływie prasy na postawy społeczne wspomagającej przekształcanie pierwotnych grup sąsiedzkich w grupy wtórne, takie jak np. naród. Por. F. Znanicki, W.I. Thomas, *The Polish Peasant in Europe and America*, t. 4, Boston 1920, s. 241–269.

⁶² H.D. Lasswell, *Propaganda technique in the world war*, New York 1927.

⁶³ S. Orsini-Rosenberg, *Socjologia słowa drukowanego*, „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” R. 2, 1930/31, nr 12.

przekształconej w 1918 roku w Szkołę Nauk Politycznych oraz Szkołę Dziennikarsko-Publicystyczną przy Wolnej Wszechnicy Polskiej, przemianowaną w 1927 roku na samodzielną Wyższą Szkołę Dziennikarską.

Zwłaszcza ta druga uczelnia pozostawiła po sobie trwałe dorobek organizacyjny i naukowy. Związani z nią byli wspomniani już Stanisław Jarkowski (1882–1947) oraz Józef Wasowski (1885–1947) i Wincenty Trzebiński (1874–1948). Co prawda nie udało się im uruchomić pisma prasoznawczego, ale wydali w ramach Biblioteki Prasowej Polskiej 11 publikacji prasoznawczych⁶⁴. Innym osiągnięciem tego środowiska były krajowe i zagraniczne wystawy prasy polskiej⁶⁵.

Chociaż uprawiano dydaktykę dziennikarską, brakowało stosownych podręczników. Trudno było za taki uznać *Rady dla dziennikarzy* Feliksa Fryzego z 1903 roku⁶⁶. Dopiero w 1935 roku wydano, liczący 166 stron, podręcznik Tadeusza Zbigniewa Hanusza⁶⁷, który — jak uważał Mieczysław Kafel — „może służyć tylko jako przykład, że na ugorującym polu muszą wyrastać chwasty”⁶⁸.

W 1928 roku powołano Polski Związek Wydawców Dzienników i Czasopism. Postulowano aby powołać przy nim Instytut Prasy. Jedyńm, który uważał tę inicjatywę za przedczesną był Władysław Wolert⁶⁹. Ostatecznie instytucja, której celem miało być prowadzenie prac dokumentacyjnych, badawczych i edukacyjnych, została powołana do życia dopiero w 1938 roku. Było to Towarzystwo Wiedzy o Prasie, które jednak nie podjęło realnej działalności⁷⁰.

⁶⁴ Były to: 1. S. Lam, *O bibliografię polską (kilka uwag i projektów)*, Warszawa 1921; 2. S. Jarkowski, *Prasa warszawska od d. 5.11.1916 do d. 1.3.1919*, Warszawa 1921; 4. [błędnie oznaczone] S. Jarkowski, *Wystawa prasy polskiej*, Warszawa, 1923; 5. E. Łuniński, *O prasie prowincjonalnej*, Warszawa 1929; 6. S. Jarkowski, *Najstarsze pokolenie prasowe w roku 200-lecia prasy w Polsce. Szkic bibliograficzno-statystyczny*, Warszawa 1930; 7. S. Jarkowski, *Najnowsza literatura o prasie i jej nauce w Polsce. Notatki bibliograficzno-krytyczne*, Warszawa 1930; 8. S. Jarkowski, *Prasa prasy. Notatki bibliograficzno-historyczne*, Warszawa 1932; 9. S. Jarkowski, *Zbiory prasy w Polsce. Notatki i uwagi informacyjne oraz dezyderaty dotyczące zbiorów prasy w Polsce*, Warszawa 1932; 10. J. Muszkowski, *Tygodnik Ilustrowany. Najstarsza ze współczesnych ilustracji w Polsce 1859–1934*, Warszawa 1935; 11. T.J. Grzebieniowski, *Dziennik angielski „The Times” oraz jego stanowisko w sprawach polskich. Notatki na marginesie jubileuszu 150-lecia „Timesa” 1785–1935 ze słowem wstępem Stanisława Jarkowskiego*, Warszawa 1935; 12. S. Jarkowski, *La presse polonaise de langue française dans les relations internationales de la Pologne. Esquisse d'information documentée par 60 planches*, Warszawa 1939.

⁶⁵ Wykaz tych 9 wystaw w: M. Kafel, *Prasoznawstwo...*, s. 62–63.

⁶⁶ Był to, liczący 21 stron, zbiór artykułów publikowanych pierwotnie w „Kurierze Porannym”, F. Fryze, *Rady dla dziennikarzy*, Warszawa 1903.

⁶⁷ T. Z. Hanusz, *ABC dziennikarstwa dzisiejszego*, Warszawa 1935. Zob. tegoż, *Dziennikarstwo*, Łódź 1947.

⁶⁸ M. Kafel, *Prasoznawstwo...*, s. 57.

⁶⁹ W latach 30. XX w. pracował nad monografią dziejów prasy światowej, która ukazała się drukiem dopiero w 2005 r.

⁷⁰ M. Kafel, *Prasoznawstwo...*, s. 64–66.

Prasa był przedmiotem badań prowadzonych na uniwersytetach. Na 13 znanych przedwojennych prasoznawczych prac doktorskich, większość dotyczyła prasy wydawanej przed 1864 rokiem. Pod względem warsztatowym badania te miały charakter *stricte* historyczny⁷¹.

Po II wojnie światowej kolejny już raz zmieniły się uwarunkowania społeczno-polityczne. W latach 1945–1947 komuniści, jeszcze nie dość mocno trzymający w rękach ster władzy, zezwalali na pewne przejawy normalności i kontynuowanie przedwojennych przedsięwzięć. Dlatego też w 1946 roku rozpoczął działalność Polski Instytut Prasoznawczy. PIP posiadał Radę Naukową, której przewodniczył Henryk Jabłoński. Cele Instytutu nakreślono szeroko: gromadzenie dokumentacji, edukacja dziennikarzy, badanie społecznych potrzeb czytelniczych oraz „szerzenie, popieranie i rozwój prasoznawstwa”. Ponieważ PIP był *de facto* inicjatywą Związku Zawodowego Dziennikarzy, zatem skoncentrował się na problemach tego środowiska. Niestety z braku funduszy po dwóch latach Instytut został zamknięty. Został po nim, wydawany początkowo w nakładzie 2,5 tys. egz., miesięcznik „Prasa Polska”. Wyszło blisko 500 jego numerów. Pismo to, jako organ SDP, ukazywało się do 1990 roku.

W 1947 roku wznowiła pracę Wyższa Szkoła Dziennikarska, którą rok później przekształcono w Wydział Dziennikarski Akademii Nauk Politycznych. Pracowali tam Jarkowski, Trzebiński i Wasowski, którzy — jak już wiemy — zmarli w latach 1947–1948. W 1948 roku Wydział Dziennikarski został zlikwidowany, a na jego miejsce powołano Studium Dziennikarskie przy Wydziale Społeczno-Politycznym ANP.

W 1947 roku powołano Wydział Dziennikarski przy Wyższej Szkole Nauk Społecznych w Krakowie, który szybko podzielił losy Wydziału Dziennikarskiego ANP. Rok wcześniej uruchomiono „lektorat zagadnień prasowych” w katedrze socjologii na Uniwersytecie Poznańskim prowadzony przez Szczurkiewicza.

Uniwersyteckie studia dziennikarskie uruchomiono w 1950 roku. Były prowadzone przez sekcje dziennikarskie przy Wydziałach Humanistycznych Uniwersytetu Warszawskiego i Uniwersytetu Jagiellońskiego. Dwa lata później sekcje te zostały zlikwidowane, a na ich miejsce powołano Wydział Dziennikarski UW⁷². Wydział ten zamknięto w 1961 roku⁷³.

Wszystkie wymienione powyżej placówki wydawały na potrzeby dydaktyczne różnego rodzaju publikacje na temat: historii prasy polskiej, gatunków dziennikarskich, prawa dotyczącego prasy i drukarstwa. Wypada jednak zauważyć, że wydawano je w epoce stalinowskiej i wszechwładzy cenzury, a zatem wartość tych opracowań nie była zbyt imponująca.

⁷¹ W.M. Kolas, *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku)*, Kraków 2013, s. 70.

⁷² Jego dziekanami byli kolejno: zastępca prof. (tytuły naukowe według ówczesnej typologii) Jerzy Kowalewski, zastępca prof. Aleksander Litwin, prof. dr Zygmunt Młynarski i prof. dr Mieczysław Kafel. Wydział w 1956 r. wydał dwa numery czasopisma „Prasoznawstwo”.

⁷³ Szerzej o tym okresie w: M. Kafel, *Szkoły dziennikarskie w Polsce i ośrodki badań nad prasą*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1964, nr 3, s. 154–170.

Od tej generalizacji odbiegały zaledwie trzy prace. Pierwszą z nich był, napisany pod kierunkiem znanego działacza politycznego i ekonomisty oraz rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego prof. Adama Krzyżanowskiego, doktorat Mieczysława Kafla (1912–1971) *Ekonomiczne oblicze zawodu dziennikarskiego w Polsce*⁷⁴. Doktorat ten obroniono na Wydziale Prawa UJ.

W 1947 roku wydano pracę Henryka Jabłońskiego *Opinia, parlament, prasa. Wstęp do badań roli opinii publicznej w epoce rozkwitu kapitalizmu*⁷⁵. Henryk Jabłoński był uczniem Wacława Tokarza i Stefana Czarnowskiego, co przesądziło, że jego praca przesiąknięta była refleksją społeczno-socjologiczną bliską materializmowi dialektycznemu. Publikacja ta była wynikiem studiów prowadzonych we Francji w latach II wojny światowej. Jej autor, odwołując się do materiału historycznego, dokonał oryginalnej klasyfikacji systemów prasowych. Zaproponował podział czasopiśmiennictwa na system prasy wolnej i kierowanej. Rozróżniał też prasę informacyjną i prasę opinii.

Warto też zauważyć artykuł Stanisława Orsini-Rosenberga⁷⁶. Autor scharakteryzował w nim poszczególne typy prasy, a zarazem przedstawił właściwe im grupy czytelników.

Sytuacja polskiego prasoznawstwa uległa istotnej zmianie w latach tzw. odwilży październikowej, której pierwsze symptomy pojawiły się na przełomie 1954 i 1955 roku. Odnotowano wówczas szereg przedsięwzięć organizacyjnych i publikacji, które przyczyniły się do skonstruowania polskiego paradygmatu badań prasoznawczych. Kończył się zatem okres początków polskiego prasoznawstwa, które wkraczało w nową — dojrzałą i paradygmatyczną epokę swej egzystencji.

Bibliografia

- Bandkie J.S., *Wiadomość krótka o gazetach polskich*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego z Uniwersytetem Krakowskim połączonego” 1819, t. 4.
- Bentkowski F., *Historia literatury polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*, t. 1–2, Warszawa–Wilno 1814.
- Bibi H., *Journalism Education between Market Dependence and Social Responsibility. An Examination of Trainee Journalism*, Bern–Stuttgart–Wien 2012.

⁷⁴ M. Kafel, *Ekonomiczne oblicze zawodu dziennikarskiego w Polsce*, Kraków 1945.

⁷⁵ H. Jabłoński, *Opinia, parlament, prasa. Wstęp do badań roli opinii publicznej w epoce rozkwitu kapitalizmu*, wyd. I Warszawa 1947, wyd. II Wrocław 1986.

⁷⁶ S. Orsini-Rosenberg, *Typy czytelników prasy w społeczeństwach kapitalistycznych*, „Przeгляд Socjologiczny” T. X, 1948, s. 276–300.

- Brzeziński M., *Co i jak nasz lud czyta ? Kwestyjonyaryjusz w sprawie wydawnictw ludowych*, Warszawa 1890.
- Chłędowski A.T., *O początkowych pismach periodycznych w języku polskim*, „Pamiętnik Lwowski” 1816, t. 1.
- Chmielowski P., *Dziennikarstwo i Dziennikarstwo polskie*, [w:] *Encyklopedia powszechna ilustrowana*, t. 18, Warszawa 1898.
- Chmielowski P., *Historia literatury polskiej*, t. 1–6, Warszawa 1899–1900.
- Czarnowski S., *Postępy literatury periodycznej i jej rozwój. Studium z dziejów prasy*, Warszawa 1886.
- Czarnowski S., *Dziennikarstwo słowiańskie i polskie*, Kraków 1895.
- Czarnowski S., *Literatura periodyczna i jej rozwój*, t. 1 Kraków 1892, t. Kraków 1895.
- Dawid J. W., *O zarazie moralnej. Studium psychologiczno-społeczne*, Warszawa 1886.
- Drewnowski K., *Dziennikarstwo polskie za czasów powstania kościuszkowskiego*, „Przegląd Historyczny” 1936, z. 1.
- Dziki S., *Dembowskiego i Kamińskiego artykułografia, czyli analiza zawartości czasopisma*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1967, nr 2.
- Dziki S., *Nad bibliografią Estreicherów*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1964, nr 2.
- Eile H., *Prasa warszawska przed 100 laty i współczesna jej ocena*, Warszawa 1929.
- Estreicher K., *Bibliografia polska XIX stulecia*, t. 1, Kraków 1872.
- Estreicher K., *Dopelnienie*, Kraków 1881.
- Estreicher K., *Systematyczne zestawienie przedmiotów zawartych w „Bibliotece Warszawskiej” za rok 1875–1890*, Warszawa 1891.
- Estreicher K., *Zestawienie przedmiotów i autorów w 136 tomach „Biblioteki Warszawskiej” z lat 1841–1874*, Kraków 1875.
- Estreicher K., *Zestawienie przedmiotów i autorów w 32 tomach „Tygodnika Ilustrowanego” z lat 1859–1875*, Warszawa 1877.
- Fryze F., *Rady dla dziennikarzy*, Warszawa 1903.
- Garlicka A., *Rozwój badań nad historią prasy w Polsce (część 1: do 1939 roku)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1962, nr 1.
- Golka B., *Kształtowanie się wiedzy o prasie w Polsce XIX wieku*, Warszawa 1969.
- Gorski S., *Z dziejów cenzury w Polsce*, „Biblioteka Warszawska 1905, t. 4.
- Grzebieniowski T.J., *Dziennik angielski „The Times” oraz jego stanowisko w sprawach polskich. Notatki na marginesie jubileuszu 150-lecia „Timesa” 1785–1935 ze słowem wstępem Stanisława Jarkowskiego*, Warszawa 1935.
- Haftka A., *Prasa żydowska w Polsce (do 1918 r.)*, [w:] *Żydzi w Polsce Odrodzonej*, t. 2, Warszawa 1933.
- Hanusz T.Z., *ABC dziennikarstwa dzisiejszego*, Warszawa 1935.
- Hanusz T.Z., *Dziennikarstwo*, Łódź 1947.
- Hatin E., *Bibliographie historique et critique de la presse périodique française*, Paris 1866.
- Hatin E., *Histoire du journal en France 1631–1853*, Paris 1853.
- Hatin E., *Histoire politique et littéraire de la presse en France*, tomy 1–8, Paris 1851–1861.

- Hombek D., *Dzieło periodyczne a pismo periodyczne (problemy terminologiczne i typologiczne wydawnictw XVIII wieku)*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2003, z. 2 (12).
- Hubbard H.P., *Hubbard's newspaper and bank directory of the world (with gazetteer and atlas combined). Containing the names and descriptions of over thirty-three thousand newspapers and fifteen thousand banks*, New Haven–Connecticut 1884.
- Hubbard H.P., *Leading newspapers of all kinds in all countries on the earth. Represented by the International Newspaper Agency*, New Haven 1884.
- Jabłoński H., *Opinia, parlament, prasa. Wstęp do badań roli opinii publicznej w epoce rozkwitu kapitalizmu*, Warszawa 1947.
- Jarkowski S., *Czasopiśmiennictwo polskie w Saksonii*, Warszawa 1911.
- Jarkowski S., *La presse polonaise de langue française dans les relations internationales de la Pologne. Esquisse d'information documentée par 60 planches*, Warszawa 1939.
- Jarkowski S., *Literatura dotycząca prasy polskiej. Notatki krytyczno-bibliograficzne*, Warszawa 1911.
- Jarkowski S., *Najnowsza literatura o prasie i jej nauce w Polsce. Notatki bibliograficzno-krytyczne*, Warszawa 1930.
- Jarkowski S., *Najstarsze pokolenie prasowe w roku 200-lecia prasy w Polsce. Szkic bibliograficzno-statystyczny*, Warszawa 1930.
- Jarkowski S., *Prasa prasy. Notatki bibliograficzno-historyczne*, Warszawa 1932.
- Jarkowski S., *Prasa warszawska od d. 5.11.1916 do d. 1.3.1919*, Warszawa 1921.
- Jarkowski S., *Wystawa prasy polskiej*, Warszawa 1923.
- Jarkowski S., *Zbiory prasy w Polsce. Notatki i uwagi informacyjne oraz dezyderaty dotyczące zbiorów prasy w Polsce*, Warszawa 1932.
- Kafel M., *Ekonomiczne oblicze zawodu dziennikarskiego w Polsce*, Kraków 1945.
- Kafel M., *Prasoznawstwo. Wstęp do problematyki*, Warszawa 1969.
- Kafel M., *Szkoły dziennikarskie w Polsce i ośrodki badań nad prasą*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1964, nr 3.
- Kafel M., *Z historii badań nad prasą w Polsce*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1963, nr 1–2.
- Kaschnitz K., *Prasa niemiecka w Polsce*, Warszawa 1933.
- Kolasa W.M., *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku)*, Kraków 2013.
- Lam S., *O bibliografię polską (kilka uwag i projektów)*, Warszawa 1921.
- Lasswell H.D., *Propaganda technique in the world war*, New York 1927.
- Lee J.M., *History of American Journalism*, Boston–New York 1917.
- Löbl E., *Kultura i prasa*, Warszawa 1905.
- Łuniński E., *O prasie prowincjonalnej*, Warszawa 1929.
- Muszkowski J., „Tygodnik Ilustrowany” 1859–1934, Warszawa 1935.
- Muszkowski J., *Tygodnik Ilustrowany. Najstarsza ze współczesnych ilustracji w Polsce 1859–1934*, Warszawa 1935.
- Nowicki W., *Z dziejów lwowskiego „Tygodnika Lekarskiego”*, Lwów 1928.
- Orsini-Rosenberg S., *Socjologia słowa drukowanego*, „Biuletyn Biblioteki Publicznej m.st. Warszawy” R. 2: 1930/31, nr 12.

- Orsini-Rosenberg S., *Typy czytelników prasy w społeczeństwach kapitalistycznych*, „Przegląd Socjologiczny” T. X, 1948.
- Perl F. i Zaremba Z., *Z dziejów prasy socjalistycznej w Polsce*, Warszawa 1919.
- Pisarek W., *Ab ovo usque ad mala, czyli nauki o mediach po polsku*, [w:] *Nauki o mediach i komunikacji społecznej. Krystalizacja dyscypliny w Polsce. Tradycje, nurty, problemy, rezultaty*, Warszawa 2017.
- Pisarek W., *Analiza zawartości prasy*, Kraków 1983,
- Prutz R., *Geschichte des deutschen Journalismus zum ersten Male aus Quellen gearbeitet*, Hannover 1845.
- Słabęcka E., *Dzieje „Gazety W. Ks. Poznańskiego” w latach 1815–1865, z uwzględnieniem biografii redaktorów*, „Kronika Miasta Poznania” 1935.
- Słownik terminologii medialnej*, pod red. W. Pisarka, Kraków 2006.
- Sobieszczański F.M., *Czasopisma polskie*, [w:] *Encyklopedia powszechna Orgelbranda*, t. 6, Warszawa 1861.
- Sobociński L. i Łydko L., *Z dziejów prasy pomorskiej. Powstanie i rozwój prasy w Polsce*, Grudziądz 1925.
- Szczurkiewicz T., *Rasa, środowisko, rodzina*, Poznań 1938.
- Szczurkiewicz T., *Studia socjologiczne*, Warszawa, 1969.
- Tetelowska I., *Jana Stanisława Dawida pomysł statystycznej analizy prasy*, „Zeszyty Prasoznawcze” 1963, nr 1/2.
- Troszyński T., *Przewodnik po Częstochowie i okolicy na rok 1909*, Warszawa 1909.
- Zahorski W., *Polskie czasopiśmiennictwo lekarskie w Wilnie w XIX stuleciu*, [w:] *Prace T.P.N. w Wilnie*, t. 1, Wilno 1924.
- Znaniński F., Thomas W.I., *The Polish Peasant in Europe and America*, Chicago 1918–1920.